

مقاله پژوهشی: بررسی و مقایسه بودجه نظامی ج.ا.ایران با کشورهای منتخب جهان

محمد اسماعیلی^۱ و سیدمحمد علوی^۲

تاریخ دریافت: ۹۸/۱۲/۵

تاریخ پذیرش: ۹۹/۳/۶

چکیده

بودجه نظامی ج.ا.ایران در تناسب با تهدیدها شکل می‌گیرد، بنابراین باید به‌طور جدی مورد مطالعه و برنامه‌ریزی قرار گیرد. یکی از راهکارهای برنامه‌ریزی بهینه در فرایند بودجه‌ریزی ج.ا.ایران مقایسه بودجه نظامی آن با سایر کشورهاست، از این جهت این تحقیق با هدف مطالعه تطبیقی به دنبال مقایسه بودجه نظامی ج.ا.ایران با بودجه نظامی برخی کشورهای جهان (آمریکا، روسیه، فرانسه، انگلیس و چین) است. به همین جهت هدف عمده این تحقیق شناسایی عوامل و مؤلفه‌های مهم و کلیدی اثرگذار بر بودجه نظامی کشورهای منتخب در مقایسه با بودجه نظامی ج.ا.ایران است. این پژوهش از نظر روش، توصیفی (موردی-زمینه‌ای)، از نظر نوع، کاربردی و از نظر رویکرد، آمیخته و در پایان از روش پیمایشی استفاده گردیده است. روش گردآوری اطلاعات و داده‌ها در این پژوهش به صورت میدانی و کتابخانه‌ای و ابزارهای گردآوری اطلاعات، اسناد و مدارک و به‌ویژه دریافت نظرهای تخصصی جامعه صاحب‌نظران از پرسشنامه بوده است. همچنین جهت تجزیه و تحلیل داده‌ها از روش‌های آماری توصیفی و استنباطی استفاده شده است. نتایج به دست آمده از این تحقیق نشان می‌دهد که مهم‌ترین مؤلفه‌های بودجه نظامی ج.ا.ایران هزینه کارکنان، هزینه عملیات، تدارک و دستیابی، هزینه‌های مربوط به سازه‌های نظامی، هزینه توسعه پژوهش، آزمایش و ارزیابی هستند. در این خصوص رتبه و اولویت‌بندی آن‌ها با بهره‌گیری از آزمون فریدمن انجام و نتایج نشان‌دهنده این است که هزینه کارکنان به عنوان اولین اولویت در بودجه نظامی مطرح گردیده است. با توجه به نتایج به منظور تعیین بودجه نظامی ج.ا.ایران در افق چشم‌انداز ۱۴۰۴، پژوهشگران نسبت به معرفی این مؤلفه‌ها و راه‌های تأمین و وصول آن‌ها مبادرت نموده تا جهت بهره‌برداری لازم، در اختیار کلیه مسئولین و پژوهشگران سازمان‌های مربوطه قرار گیرد.

واژگان کلیدی: مطالعه تطبیقی، بودجه نظامی، کشورهای جهان، بودجه نظامی ایران، کشورهای منتخب

۱. دانش آموخته دکترای مدیریت ورزشی دانشگاه تربیت مدرس و مدرس دانشگاه هوایی شهید ستاری (نویسنده مسئول) - s_esmaeili20@yahoo.com
۲. دانش آموخته دکترای مدیریت راهبردی دانشگاه و پژوهشگاه عالی دفاع ملی و تحقیقات راهبردی و مدرس دانشگاه هوایی شهید ستاری - h_arbags@yahoo.com

مقدمه

موضوع هزینه‌های نظامی و بار اقتصادی، سیاسی و اجتماعی آن بر کشورها، شاید یکی از جنجالی‌ترین بحث‌هایی باشد که در میان اندیشمندان و صاحب‌نظران علوم اجتماعی جهان معاصر مطرح می‌باشد. جای هیچ شبهه‌ای نیست که کلیه اندیشمندان به‌ویژه سیاستمداران بزرگ جهان، همواره بر نقش دولت در تأمین امنیت و آمادگی در جهت تسهیل زندگی اجتماعی سفارش و تأکید فراوانی داشته‌اند. درخصوص ساختار مخارج نظامی و ارتباط متقابل آن با بخش‌های اقتصاد، اولین چیزی که می‌بایستی مورد تأکید قرار گیرد این است که آمادگی مقابله با دشمن و دفاع دراصل یک کالای عمومی است و به ناچار در این مسیر بسیاری از هزینه‌های نظامی از سوی دولت‌ها و با بودجه‌های دولتی تأمین می‌شود.

اندازه بودجه نظامی و دفاعی، در اصل کلی‌ترین مقیاس واحد منابعی است که مقام‌های سیاسی به نیروی نظامی اختصاص می‌دهند. اندازه بودجه نظامی و دفاعی، در خدمت مشخص کردن اهمیت نسبی به قدرت نظامی در مقایسه با سایر مؤلفه‌های قدرت بوده و حامل مفهوم کلی توجه به مؤسسه‌های نظامی به مفهوم مطلق آن است. به همین سبب، داده‌های نشان‌دهنده اندازه بودجه نظامی (که به صورت درصدی از کل مخارج عمومی یا درصدی از محصول ناخالص ملی است بیان می‌شود)، داده‌هایی اساسی هستند ولی افزون‌بر آن، داده‌های کلان یادشده باید از طریق تجزیه و تحلیل سرفصل‌های حساب داخل بودجه، مورد پالایش قرار گیرند. بودجه‌های نظامی، خود برآمده از سه جزء اصلی کل بودجه، درصدی از تولید ناخالص ملی (GNP) و توزیع بودجه در بخش خدمات است. مقدار بودجه دفاعی و یا نظامی کلی‌ترین معیار منابع واگذار شده به نیروهای مسلح از سوی رهبران سیاسی کشور است. مقدار این بودجه نشان‌دهنده احساس اهمیت نسبت به تسلیحات برای اعمال قدرت و آمادگی در مقایسه با نهادهای حکومتی و همچنین منتقل‌کننده نظر و احساس همگانی درباره تشکیلات نظامی، به‌طور مطلق است.

۱. کلیات

۱-۱. بیان مسئله

تهیه بودجه دفاعی برای کلیه کشورها مصالحه‌ای بین منافع آشکار امنیت ملی و هدف‌های آشکار اجتماعی و فرهنگی - ملی است. در تدارک بودجه دفاعی نخستین گام عبارت است از شناسایی منافع و تعهدهای امنیت ملی که تعیین‌کننده نیاز به نیروهای نظامی است. دومین گام که مرتبط با گام اول است برآورد تهدید آشکار نسبت به منافع و تعهدهای امنیت ملی یک کشور، مقاصد و توانایی‌های دشمنان بالقوه می‌باشد که به‌منظور تعیین پیشامدهای احتمالی ممکن مورد ارزیابی قرار گیرند. در بیشتر کشورها، بودجه دفاعی در طرح‌های گوناگونی تقسیم و توزیع می‌شوند. برآوردهایی در این زمینه به‌عمل می‌آید که به چه میزان بودجه می‌بایستی صرف کارکنان، تجهیزات و سایر حوزه‌ها گردد. چه تجهیزاتی می‌بایستی خریداری شده و حقوق کارکنان چگونه پرداخت گردد. به دیگر جنبه‌های تشکیلات دفاعی نیز پرداخته شود، از مسکن برای خانواده‌های کارکنان نیروهای مسلح گرفته تا نگهداری تجهیزات، مهمات و قطعات یدکی نیز باید مورد توجه قرار گیرد.

باتوجه به تهدیدهای روزافزون استکبار جهانی و در رأس آن آمریکا که داشتن نیروی نظامی گسترده و با تجهیزات نظامی به‌روز، نه تنها برای ج.ا.ایران ضروری است بلکه از نظر بسیاری از کارشناسان، داشتن توان نظامی بالا برای ج.ا.ایران، از همه چیز واجب‌تر و لازم‌تر بوده و اولویت اول کشور باید مطرح گردد. چرا که در صورت هرگونه تهاجم نظامی از سوی کشوری به ایران، این توان و نیروی نظامی آماده، جان برکف و مجهز است که می‌تواند کشور را از هر آسیبی مصون بدارد. از این رو، نظام اسلامی تحت زعامت فرماندهی کل قوا حضرت امام خامنه‌ای^(مدظله‌العالی) توجه بسیار زیادی به‌ویژه در سال‌های اخیر به بحث‌های نظامی و پیشرفت‌های نظامی با توجه به افزایش روزافزون تهدیدها و تقویت بنیه دفاعی کرده است. اما این توجه زیاد، با وجود اینکه قابل تقدیر است اما برطرف‌کننده نیازها نمی‌باشد، چه اینکه قدرت‌های غربی و حتی بسیاری از همسایگان ایران (که اغلب در جهت منافع غرب حرکت می‌کنند) توجه خود را به هزینه‌های نظامی، بیش از پیش

معطوف کرده و با سرعت در حال افزایش توان نظامی خود می‌باشند. در حال حاضر، آمریکا بیشترین بودجه را در جهان صرف ابعاد نظامی خود می‌نماید و پس از آن کشورهای چین و روسیه در رتبه‌های بعدی قرار دارند. اگرچه آمار دقیقی از میزان بودجه دفاعی کشورهای جهان به ترتیب میزان تخصیص یافته وجود ندارد، اما بودجه‌هایی که کشورها، به‌طور آشکار و مستقیم در حوزه دفاعی - امنیتی صرف می‌کنند، قابل توجه است. نگاهی به این آمارهای رسمی، به‌خوبی نشان می‌دهد که چرا غرب و برخی کشورهای عربی به شکل‌های مختلف در صدد ایجاد مانع در توسعه و پیشرفت نظامی و انجام تحقیقات نظامی در ج.ا.ایران هستند، کشورهایی که خود بیشترین رشد اختصاص بودجه به حوزه دفاعی را داشته و اکنون در رتبه‌های نخست صرف بودجه نظامی برای تولید انواع سلاح و تجهیزات قرار دارند که این موضوع از مهم‌ترین دغدغه‌های پژوهشگران جهت انجام تحقیق می‌باشد. بنابراین مسئله پژوهش تعیین مؤلفه‌های بودجه نظامی و مقایسه آن در ج.ا.ایران با چند کشور جهان است.

۲-۱. اهمیت و ضرورت تحقیق

یکی از مسائلی که همیشه در جوامع انسانی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار بوده، رفاه اقتصادی می‌باشد. مسئله‌ای که همواره مطالبه عمومی مردم از دولت‌هایشان نیز بوده است. اما مسئله مهم دیگری وجود دارد که می‌تواند اقتصاد را تحت تأثیر قرار داده و در اولویت بالاتری خودنمایی کند و آن چیزی نیست جز امنیت. بر این اساس دولت‌ها همواره به دنبال حفظ امنیت خود و بقا به‌عنوان حیاتی‌ترین خواسته خود بوده‌اند و از راه حفظ و یا ارتقای جایگاه نظامی‌شان به دنبال تأمین آن می‌گردند.

به‌همین منظور ضرورت دارد نیروهای مسلح ایران طرح‌های خود را با توجه به بودجه آمادگی نظامی که بیان‌کننده توانایی کشور در بازداشتن کشورهای دیگر از انجام اقدام‌های نامطلوب می‌باشد پایه‌ریزی کرده و در همین راستا با توجه به پیشرفت علمی و نظامی شرایطی را به منظور ایجاد صلح در منطقه و سازمان‌دهی و برآورد نیروها و منابع در راستای

طرح‌های پیشنهادی به وجود آورند. در واقع در این‌چنین تحقیقاتی نیروهای مسلح توانمندی‌های خود را ابراز و بازدارندگی خود را با توجه به بهره‌گیری از فناوری‌های جدید امکان‌پذیر می‌سازد. در نتیجه، از آنجایی‌که این مطالعه می‌تواند تصمیم‌سازان و تصمیم‌گیرندگان نیروهای مسلح ایران را در اتخاذ سازوکارهایی که پاسخگو نبوده کمک و یاری کند، ضرورت پیدا می‌کند. بنابراین در میان ضرورت تحقیق نکات زیر قابل توجه است؛ اول آنکه بدون یک تحقیق جامع و علمی، تشخیص عوامل مؤثر در بودجه نظامی امکان‌پذیر نبوده و از جامعیت برخوردار نیست و دوم آنکه تحقیق در این زمینه می‌تواند به توسعه علوم نظامی و فراهم نمودن زمینه لازم برای ارائه راهکار مناسب آمادگی نظامی نیروهای مسلح ایران مؤثر باشد.

۳-۱. پیشینه تحقیق

(۱) «عزیز و اسدالله» (۲۰۱۵) در مقاله «هزینه‌های نظامی، درگیری‌های مسلحانه و رشد اقتصادی در کشورهای در حال توسعه پس از جنگ سرد»، به موضوع امنیت در ساختار بین‌المللی پس از جنگ سرد پرداخته و بودجه نظامی و ارتباط آن با اقتصاد کشورها را مورد بررسی قرار داده‌اند و به این منظور ۷۰ کشور در حال توسعه را در بازه زمانی ۱۹۹۰ تا ۲۰۱۳ بررسی کرده و تأثیر منفی مخارج نظامی بر رشد اقتصادی این کشورها را نتیجه گرفته‌اند. (Aziz&Asadullah, 2015)

(۲) «دون و یوئه» (۲۰۰۲) در مقاله «هزینه دفاع و توسعه»، ارتباط بین هزینه‌های نظامی و رشد اقتصادی در کشورهای در حال توسعه را بررسی کرده و به این پرسش که هزینه‌های بالای نظامی چه تأثیری بر رشد اقتصادی دارد پاسخ داده‌اند. آن‌ها با روش‌های تجربی و استدلال‌های نظری و با مطالعه یک بازه زمانی برای برخی از کشورها، این مسئله را به آزمون گذاشته‌اند و آثار مثبت کاهش هزینه‌های نظامی بر رشد اقتصادی را نشان می‌دهند. (Dunne&Uye, 2002)

(۳) «نوردهاوس، اونیل و روست»^۱ (۲۰۰۹) در پژوهش «بررسی آثار محیط امنیتی بر بودجه نظامی»، با تجزیه و تحلیل ۱۶۵ کشور، آثار محیط امنیتی ساختار نظام بین الملل را بر مخارج نظامی نشان داده و به نقش متغیرهای نوظهور امنیتی و نقش آن ها در ایجاد درگیری در فضای جدید بین المللی پرداخته اند. (Nordhaus&et.al, 2009)

(۴) «دون و اوی» (۲۲۰۰) در پژوهشی با عنوان «آثار اقتصادی هزینه های نظامی در کشورهای در حال توسعه»، با یک نظرسنجی و انجام مطالعات تجربی به مسئله تأثیر اقتصادی هزینه طرح های نظامی در کشورهای در حال توسعه می پردازد. وی با یک بحث نظری اقتصادی، به طرح این سؤال که آیا هزینه های نظامی می تواند بر رشد اقتصادی اثرگذار باشد یا خیر؟ توجه می نماید. وی کاهش هزینه های نظامی را برای کشورهای در حال توسعه، مهم می داند، ولی مهم تر از آن فضای بین المللی و کمک کشورهای پیشرفته را در این زمینه لازم می داند. (Dunne&Uye, 2002)

(۵) «کونتا و نایت» (۱۹۹۷) در مقاله «مخارج نظامی آمریکا پس از جنگ سرد در زمینه روند جهانی سازی»، به مقایسه شرایط این کشور در دو دوره جنگ سرد و پس از آن پرداخته و در این راستا رفتارهای گوناگون این کشور را در شرایط جدید بین المللی با تشریح چگونگی تعامل این کشور با متحدان و دشمنان خود بررسی کرده اند و به منظور تشخیص بهتر، از مؤلفه نظامی و میزان و نقش مخارج نظامی و الگوهای استفاده از آن در مناطق مختلف، بهره برده اند. (Conetta&Knight, 1997)

(۶) «سرفاتی» (۲۰۰۳) در مقاله «ارتباط بین جهانی شدن سرمایه و نظامی گری» به بررسی روندهای افزایشی/کاهشی هزینه های نظامی دهه آخر جنگ سرد و دهه های بعد از پایان جنگ سرد پرداخته و مدعی رشد زیاد آن در سال های پس از یک دوره کاهش پس از جنگ سرد می شود. وی در بررسی خود به تحلیل اقتصادی هزینه های نظامی پرداخته و جهانی شدن سرمایه را مهم ترین علت افزایش هزینه های نظامی برشمرده و به بررسی نقش آمریکا در این زمینه می پردازد. (Serfati, 2003)

(۷) «حسینی متین» (۱۳۸۸) در مقاله خود با عنوان «نظام بین‌الملل پس از جنگ سرد و اثرات آن بر سیاست خارجی آمریکا» به هزینه‌های نظامی و مسائل مربوط به امنیت بین‌المللی پرداخته و از آن به عنوان یک بحران در دوران جدید پس از جنگ سرد یاد کرده و بیان می‌دارد که برخلاف تصور عمومی، پس از جنگ سرد بودجه نظامی کشورها افزایش چشمگیری داشته که نقش مخرب آمریکا و همچنین عدم کارایی سازمان ملل از عوامل اصلی آن است. (حسینی متین، ۱۳۸۸)

در مقایسه پژوهش حاضر با سایر تحقیق‌های صورت گرفته در این زمینه می‌توان این‌گونه بیان داشت که در هر کدام از مطالعات گذشته به بخشی از مقوله بودجه نظامی توجه شده و از رهیافت‌های نظری و رویه‌های متفاوتی با جامعه هدف و دوره زمانی گوناگون بهره برده‌اند، ولی این پژوهش بر آن است تا به شکل جامع‌تری به بررسی این موضوع بپردازد.

۱-۴. سؤال‌های تحقیق

۱-۴-۱. سؤال اصلی

(۱) عوامل و مؤلفه‌های مهم و کلیدی بودجه نظامی کشورهای منتخب جهان در مقایسه با بودجه نظامی ایران کدامند؟

۱-۴-۲. سؤال‌های فرعی

(۱) مهم‌ترین عوامل بودجه نظامی کشورهای منتخب جهان در مقایسه با بودجه نظامی ایران کدامند؟

(۲) کدام یک از عوامل اثرگذار بر بودجه نظامی کشورهای منتخب جهان در مقایسه با بودجه نظامی ایران دارای اهمیت بیشتری می‌باشد؟

۱-۵. هدف‌های تحقیق

۱-۵-۱. هدف اصلی

(۱) بررسی تطبیقی بودجه نظامی کشورهای منتخب جهان و مقایسه آن با بودجه نظامی

ج.ا.ایران.

۱-۵-۲. هدف‌های فرعی

(۱) شناخت عوامل بودجه نظامی کشورهای منتخب جهان در مقایسه با بودجه نظامی

ایران؛

(۲) اولویت‌بندی هریک از عوامل اثرگذار بر بودجه نظامی کشورهای منتخب جهان در

مقایسه با بودجه نظامی ایران.

۱-۶. روش تحقیق

این تحقیق از نوع توسعه‌ای و کاربردی است که با روش آمیخته و با به‌کارگیری طرح پژوهش اکتشافی (طرح پژوهش اکتشافی متوالی^۱)، نظریه‌مبنایی و روش پژوهش موردی زمینه‌ای و در دو رویکرد کیفی و کمی انجام گردید. تجزیه و تحلیل داده‌ها در رویکرد کیفی به روش تحلیل نظریه‌مبنایی و از راه دو مرحله کدگذاری انجام شد. در رویکرد کمی نیز، اطلاعات به دست آمده از سؤال‌های بخش ابتدایی پرسشنامه با استفاده از روش‌های آماری توصیفی مانند فراوانی، درصد، میانگین و انحراف استاندارد و با استفاده از نرم‌افزار «اس.پی.اس.اس»^۲ مورد توصیف قرار گرفت. در حوزه آمار استنباطی، برای تحلیل از آزمون T مستقل در نسخه ۲۵ استفاده گردید.

جامعه آماری داده‌ها و متغیرهای کیفی این تحقیق خبرگان و نخبگان باتجربه حوزه‌های امور مالی و بودجه‌ریزی، دارای رتبه سازمانی بالای ۱۴ و سابقه خدمت بیش از ۱۵ سال بودند که با روش نمونه‌گیری گلوله برفی، و تا حد اشباع نظری، ۱۰ نفر از خبرگان و نخبگان مزبور انتخاب، و با آن‌ها مصاحبه عمیق انجام شد. در نهایت با استفاده از این مصاحبه‌ها و منابع موجود مؤلفه‌ها و شاخص‌ها به صورت زیر دسته‌بندی شدند. بودجه نظامی شامل کارکنان، توسعه، پژوهش و ارزیابی، سازه‌های نظامی، تدارک و دستیابی (خرید تجهیزات و تعیین نیازها) و هزینه عملیات بوده که هرکدام از این مؤلفه‌ها دارای شاخص‌های زیر بودند:

1. Sequential-Exploratory Mixed Method Design
2. SPSS

(۱) کارکنان شامل تعداد نظامیان فعال، نیروهای احتیاط و ذخیره و تعداد کارکنان غیرنظامی.

(۲) عملیات شامل نگهداری از تأسیسات، نگهداری سامانه‌های تسلیحاتی، آموزش کارکنان نظامی، مصرف سوخت، تدارکات و آمادگانی، هزینه تدارک و دستیابی.

(۳) تسلیحات شامل خرید تجهیزات و تسلیحات، تعیین نیازهای تسلیحاتی و مشخص کردن نیازها.

(۴) سازه‌های نظامی شامل تعداد تأسیسات، تعداد پایگاه‌های هوایی و دریایی، تعداد پایگاه‌های پدافند هوایی، توسعه و پژوهش.

(۵) آزمایش و ارزیابی شامل کاربردی نمودن پژوهش‌ها، استفاده از برنامه‌های پژوهشی، پروژه‌های پژوهشی، با توجه به نوع پژوهش‌ها (بنیادی، توسعه‌ای و کاربردی).

در رویکرد کمی، نمونه آماری از میان افراد باتجربه در حوزه فرماندهی و مدیریت در سطح یگان‌های عمده و صاحب‌نظران امور مالی و بودجه‌ریزی به صورت تمام‌شمار و روش نمونه‌گیری در دسترس، انتخاب شدند. با انتخاب نمونه، ۴۲ پرسشنامه در محل‌های منتخب توزیع شد که ۳۲ پرسشنامه برگشت داده شد. پس از کنار گذاشتن پرسشنامه‌های مخدوش و ناقص، ۳۰ پرسشنامه برای تجزیه و تحلیل مورد استفاده قرار گرفت.

در رویکرد کیفی، با ارائه بازخورد به مصاحبه‌شوندگان و قراردادن آن‌ها در مسیر تحقیق، به گونه‌ای که بر چگونگی پاسخگویی آن‌ها اثر نگذارد، جهت افزایش روایی درونی اقدام شد. با استفاده از تحلیل مصاحبه‌ها در مرحله اول پرسشنامه طراحی گردید. برای بررسی روایی محتوایی این پرسشنامه، از ۱۰ نفر متخصص رشته مدیریت مالی خواسته شد تا سؤال‌ها را مورد بررسی قرار دهند. با توجه به نظر متخصصان، چگونگی طرح برخی از سؤال‌ها اصلاح و تعدادی از عوامل شناخته شده به دلیل شباهت با عوامل قبلی حذف شد و یا در طبقات مربوطه قرار گرفت و پرسشنامه نهایی با ۲۵ سؤال که با روش «لیکرت» و با ارزش عددی ۱ تا ۵ برای پاسخ هر سؤال امتیازبندی شده بود، تهیه شد.

در رویکرد کمی، این پژوهش از روش توافق بین دو کدگذار بر اساس «ضریب کاپا»^۱ استفاده گردیده است. به این منظور، یکی از دانشجویان دکترای مدیریت مالی که نسبت به موضوع پژوهش اطلاع داشت به عنوان دستیار، کار کدگذاری مجدد را انجام داد و از وی خواسته شد که محتویات نکات کلیدی را با کدهای اولیه استخراج شده، ارتباط دهد، میزان توافقات دو کدگذاری و نتایج آماری حاکی از رد فرض استقلال کدهای استخراج شده و تأیید وابستگی آن‌ها به یکدیگر است. از این رو، می‌توان ادعا کرد که کدگذاری از پایایی کافی برخوردار بوده است. به منظور بررسی پایایی پرسشنامه، داده‌های به دست آمده از ۳۰ پرسشنامه‌ای که در مطالعه آزمایشی گردآوری شده بود با استفاده از روش «آلفای کرونباخ» مورد بررسی قرار گرفت. نتایج نشان داد پرسشنامه از پایایی بسیار خوبی برخوردار بوده است. ($\alpha=0/812$)

۲. ادبیات و مبانی نظری تحقیق

بودجه و نظام‌های بودجه‌ریزی

از بودجه تعریف‌های مختلفی ارائه شده است، از جمله اینکه بودجه یک سند مالی مربوط به درآمدها و هزینه‌های دولت می‌باشد. همچنین یک طرح مالی است که در آن نیازمندی‌های پولی دولت به‌طور کامل برای مدت محدودی برآورد می‌شود. بودجه یک برنامه کار است، یک پیش‌بینی است، یک مجوز است و می‌تواند یک معیار و یک ضابطه بخش کارایی دستگاه‌ها باشد. (علوی طبری، ۱۳۸۶)

اما به‌طور کلی بودجه برنامه یک‌ساله دولت (شرکت یا سازمان) است که شامل پیش‌بینی و برآورد درآمدها و دیگر منابع اقتصادی، مجموعه‌ای از سیاست‌ها و هدف‌ها، پیش‌بینی و برآورد هزینه فعالیت‌ها و سرمایه‌گذاری‌های لازم برای اجرای سیاست‌ها و رسیدن به هدف‌ها می‌باشد که با آرامش مناسب و منطقی سامان یافته و به تصویب دستگاه

قانون‌گذاری رسیده باشد. به این ترتیب بودجه دارای بخش‌های عمدای به شرح زیر است. (پناهی، ۱۳۸۶)

(۱) درآمدها و دیگر منابع اقتصادی پیش‌بینی و برآورد شده؛

(۲) مجموعه‌ای از سیاست‌ها و هدف‌ها، همچنین فعالیت‌ها و عملیات مشخص برای

اجرای سیاست‌ها و رسیدن به هدف‌ها؛

بودجه به‌عنوان یکی از مؤثرترین و کارآمدترین ابزارهای دولت‌ها برای انجام وظایف و اجرای سیاست‌های موردنظرشان قلمداد می‌شود. اگرچه بودجه تصویر مالی سیاست‌های یک دولت نیز تلقی می‌شود، ولی آنچه ماهیت بودجه و بودجه‌ریزی عمومی را تشکیل می‌دهد آمار و ارقام مالی صرف نیست، بلکه ابزار حکمرانی حکومت‌هاست. تصویب بودجه به‌مثابه تصویب قانونی است که به دولت اجازه می‌دهد منابع مالی عمومی قابل کسب را برای مجموعه مشخصی از فعالیت‌ها تخصیص دهد. با تعریف‌هایی که از بودجه ارائه شد بودجه‌ریزی را می‌توان فرایند تخصیص منابع محدود به نیازهای نامحدود دانست. به این ترتیب بودجه‌ریزی یک فرایند مکانیکی صرف نیست که تنها در حوزه تخصص افراد فنی بگنجد، بلکه بخش تفکیک‌ناپذیری از فعالیت‌های حاکمیتی است که سیاستمداران در آن نقش اساسی ایفا می‌کنند. (پناهی، ۱۳۸۶)

نظام‌های بودجه‌ریزی متنوعی وجود دارند که هر یک بنابر الزام‌ها و نیازهای موجود ایجاد شده‌اند. مطالعه سیر تکاملی این نظام‌های بودجه‌ریزی نشان می‌دهد که حرکت به سمتی است که پاسخگویی، شفافیت، قابلیت پیش‌بینی و مشارکت را تا حد امکان بالا ببرد. در طول زمان، نظام‌های بودجه‌ریزی مختلفی ایجاد شده و مورد استفاده قرار گرفته‌اند. با این حال به‌منظور بررسی سیر تکاملی بودجه‌ریزی، می‌توان نظام‌هایی را که بیشترین کاربرد را توسط سازمان‌ها و دولت‌ها داشته به چهار دسته زیر طبقه‌بندی و موردبررسی قرار داد: بودجه‌ریزی افزایشی، بودجه‌ریزی برنامه‌ای، بودجه‌ریزی بر مبنای صفر و بودجه‌ریزی عملیاتی. نظام‌های بودجه‌ریزی نه‌تنها قواعد تصمیم‌های بودجه‌ای را تعیین می‌کنند، بلکه معیارهای سنجش موفقیت، یا قواعد ارزیابی همان تصمیم‌ها را نیز مشخص می‌نمایند.

در عمل منحصراً ساختن نظام بودجه‌ریزی یک کشور و دستگاه‌های اجرایی آن به یکی از این شیوه‌ها امکان‌پذیر نیست و بیشتر کشورها و دستگاه‌های اجرایی از چندین شیوه به‌طور هم‌زمان به‌عنوان بخشی از فرآیند بودجه‌ریزی خود استفاده می‌کنند. چنین نظامی در حال حاضر به وضعیت آرمانی نزدیکتر است. (مشایخی و همکاران، ۱۳۹۳) از این رو مهم‌ترین نظام‌های بودجه‌ریزی متداول عمومی و نظامی به شرح زیر می‌باشند:

۲-۱. بودجه‌ریزی سنتی

در بودجه‌ریزی سنتی هدف‌ها و تأکیدها فقط به ابزار مالی و حسابداری دریافت‌ها و پرداخت‌های بخش دولتی استوار بوده و توزیع اعتبارات منحصراً معطوف به «دستگاه مواد - هزینه» منتهی شده و نقش مجلس و پارلمان در بررسی بودجه فقط متوجه حفظ و واپایش مخارج دولت در چهارچوب اعتبارات مصوب می‌باشد که هیچ هزینه‌ای از اعتبارات مصوب تجاوز نکرده و هر هزینه‌ای در محل و مواد خود به مصرف رسیده باشد. در نظام بودجه‌ریزی سنتی با دیدن ارقام و اطلاعات درج‌شده در سند بودجه تشخیص اینکه دولت چه کارهایی انجام داده و در قبال پولی که خرج شده چه نتایجی به دست آمده، چیزی نشان داده نمی‌شود و از این رو مبنای صحیحی برای مدیریت مؤثر در دستگاه‌های اجرایی به حساب نمی‌آید؛ زیرا طبقه‌بندی مخارج دولت و بررسی آن بر مبنای مواد هزینه و دستگاه‌های اجرایی نمایانگر هدف‌های اقتصادی دولت از محل این مخارج و یا نوع فعالیت‌های دولت در رابطه با عواملی که به‌عنوان هزینه به‌کار گرفته شده نیست.

در ایران تا سال ۱۳۴۳ بودجه به‌صورت سنتی تهیه و تقدیم مجلس می‌شد و در آن، فقط نام دستگاه و مواد هزینه به تصویب می‌رسید. یکی از علل اصلی استفاده گسترده از این روش بودجه‌ریزی در گذشته ارتباط نزدیک این روش با حسابداری دولتی است.

۲-۲. بودجه‌ریزی افزایشی

بودجه‌ریزی افزایشی که به بودجه‌ریزی خطی یا بودجه‌ریزی موضوعی نیز معروف است، این امکان را فراهم می‌کند تا بتوان تنها با افزایش نسبت به آنچه در سال گذشته وجود داشته، بودجه سال جاری خود را آماده کرده و نیازی به هدف‌های برنامه‌ای روشن یا تعیین شاخصی برای سنجش اثربخشی و کارایی به‌منظور اجرای موفقیت‌آمیز بودجه‌ریزی نباشد. (مشایخی و همکاران، ۱۳۹۳)

۲-۳. بودجه‌ریزی برنامه‌ای

هدف از بودجه‌ریزی برنامه‌ای تأکید بر واحدهای فعالیتی است که هریک از ردیف‌های بودجه به آن اختصاص یافته است. این بودجه در دهه ۱۹۴۰ در آمریکا معرفی شد و در دهه ۱۹۶۰ به‌عنوان روش بودجه‌ای متمایز باعنوان «نظام برنامه‌ریزی و طراحی و بودجه‌ریزی» محبوبیت یافت. هدف از این نظام بودجه‌ای ایجاد پیوندی نظام‌مند میان برنامه‌ریزی و بودجه‌ریزی بود. بودجه برنامه‌ای شیوه‌ای از بودجه‌ریزی است که در آن اعتبارات بر مبنای وظایف برنامه‌ها و فعالیت‌هایی که سازمان دولتی در سال مالی اجرای بودجه برای دستیابی به هدف‌های خود باید انجام دهد، پیش‌بینی شده باشد. به‌عبارت‌دیگر در بودجه برنامه‌ای مشخص می‌شود که دولت و دستگاه‌های دولتی در سال اجرای بودجه اولاً دارای چه هدف‌ها و وظایف و مقاصد مصوبی می‌باشند ثانیاً برای دستیابی به هدف‌ها و مقاصد بیان‌شده باید کدام برنامه‌ها، عملیات و فعالیت‌ها را با چه میزان اعتبارات انجام دهند. در بودجه برنامه‌ای نیز، مانند بودجه سنتی، از طبقه‌بندی اعتبارات بر مبنای فصول و مواد هزینه استفاده می‌شود. با این تفاوت که در بودجه سنتی کل اعتبارات هر سازمان دولتی در فصول و مواد هزینه مختلف پیش‌بینی می‌شود، در صورتی که در بودجه برنامه‌ای، اعتبارات هریک از برنامه‌ها و فعالیت‌ها و طرح‌های سازمان دولتی در قالب فصول و مواد هزینه پیش‌بینی می‌گردد. آنچه مسلم است آنکه در نظام حسابداری دولتی کشورهایی که از روش بودجه‌ریزی برنامه‌ای

استفاده می‌نمایند، طبقه‌بندی‌های بودجه گفته‌شده عیناً باید در حساب‌های دولتی منعکس گردند بنابراین هزینه‌های هر وزارتخانه یا مؤسسه دولتی نیز باید اولاً به تفکیک برنامه‌ها و فعالیت‌ها و طرح‌های مورد اجرا در آن سازمان و ثانیاً در داخل طبقه‌بندی‌های گفته‌شده به تفکیک فصول و مواد هزینه نشان داده شوند.

۲-۴. بودجه‌ریزی بر مبنای صفر

طبق معمول در فرایند تهیه بودجه، هزینه‌های سال پیش که به مصرف رسیده به‌عنوان نقطه آغاز به حساب می‌آید. کار افرادی که بودجه جدید را می‌نویسند یا تهیه می‌کنند این است که چه اقلامی از بودجه را باید حذف کرد و چه فعالیت‌هایی را باید اضافه نمود. یک چنین کاری باعث می‌شود که مدیریت برای ادامه ندادن نوع ویژه‌ای از کار تعصب ویژه‌ای به خرج دهد. بودجه‌ریزی بر مبنای صفر سعی دارد که این نقیصه را برطرف کند. توجیه مجدد هر فعالیت از مبنای صفر است و برای هر فعالیت یا برنامه باید توجیهی وجود داشته باشد که آیا لازم است یا نه؟ در بودجه‌ریزی بر مبنای صفر هزینه‌ها به جای این که بر مبنای سطح جاری محاسبه شوند از صفر شروع می‌شوند. در چنین بودجه‌ای برای هر ریالی که مصرف می‌شود باید توجیه منطقی وجود داشته باشد. (مشایخی و همکاران، ۱۳۹۳)

۲-۵. بودجه‌ریزی عملیاتی

نظام‌های بودجه‌ریزی سیر تکاملی خود را طی نموده و امروزه به‌نظام بودجه‌ریزی عملیاتی رسیدند. هریک از نظام‌های پیشین هرچند دارای نقاط ضعفی بودند اما می‌توانستند نیازهای مربوط به زمان خود را برطرف نمایند. با این حال، با گذشت زمان و تغییر و بهبود در نیازها، نظام‌های بودجه‌ریزی نیز تغییر یافت و امروزه نظامی که با توجه به نیازهای کنونی در کانون توجه قرار گرفته، بودجه‌ریزی عملیاتی است. بودجه‌ریزی عملیاتی عبارت است از برنامه عملکرد سالانه که ارتباط میان میزان وجوه تخصیص‌یافته هر برنامه با نتایج

به دست آمده از اجرای آن برنامه را نشان می‌دهد و این به معنای آن است که با هر میزان اعتبار تخصیص یافته هر برنامه، می‌بایست مجموعه معینی از هدف‌ها تأمین شود. در این شیوه، باید افزون بر تعیین دقیق فعالیت‌های هر برنامه، هزینه‌های آن نیز به دقت برآورد شود. بنابراین در چنین چارچوبی کارآیی و اثربخشی برنامه به عنوان هدف اصلی بودجه‌ریزی عملیاتی مطرح می‌شود. در بودجه عملیاتی تفکیک اعتبارات به وظایف، برنامه‌ها، فعالیت‌ها و طرح‌ها حجم عملیات و هزینه‌های اجرای عملیات دولت و دستگاه‌های دولتی طبق روش‌های علمی مانند حسابداری قیمت تمام شده محاسبه و اندازه‌گیری می‌شود. تهیه و اجرای بودجه عملیاتی در دستگاه‌های دولتی نیازمند به کاربردن حسابداری تعهدی به منظور تعیین هزینه‌های واقعی برنامه‌ها و فعالیت‌هاست. در بودجه عملیاتی، از طبقه‌بندی عملیاتی جهت اعتبارات استفاده می‌شود. در طبقه‌بندی عملیاتی کالا و خدمات خریداری شده، به جای طبقه‌بندی بر مبنای نوع و ماهیت، بر مبنای عوامل و اجزای فعالیت‌ها طبقه‌بندی می‌شود.

۲-۶. بودجه‌ریزی مبتنی بر عملکرد

بودجه‌ریزی بر مبنای عملکرد، عوامل «صرفه‌جویی» و «اثربخشی» را به ابعاد سنتی بودجه‌ریزی اضافه می‌کند. این نظام بین «کارایی» و «اثربخشی» تمایز قائل می‌شود. در «کارایی» استفاده مفید از منابع مورد نظر است، در حالی که «اثربخشی» با عملکرد مرتبط است. در بودجه‌ریزی بر مبنای عملکرد طبقه‌بندی عملیات به گونه‌ای است که هدف‌ها شفاف‌تر بیان می‌شوند، ارزیابی بودجه آسان‌تر بوده و در روش هزینه‌یابی آن ارتباط بین داده و ستانده مورد توجه قرار می‌گیرد. مهم‌ترین هدف نظام بودجه‌ریزی بر مبنای عملکرد اصلاح نظام مدیریت بخش عمومی و افزایش اثربخشی مخارج این بخش است. نظام بودجه‌ریزی بر مبنای عملکرد برای اولین بار به طور جدی در آمریکا در دهه ۱۹۵۰ مورد استفاده قرار گرفت. ویژگی کلیدی نظام بودجه‌ریزی بر مبنای عملکرد، تلفیق هدف‌های نظام مدیریت بودجه با پاسخگویی مناسب است. به بیان دیگر، عملکرد خوب

موردتشویق قرار گرفته و عملکرد نامطلوب تنبیه می‌شود. تجربه‌های به‌دست آمده در این زمینه نشان می‌دهد که موفقیت این نظام مبتنی بر تداوم آن توسط دستگاه‌های مربوطه و کاربرد تدریجی استانداردهای عملکرد خدمات ارائه شده است. برای تحقق این امر لازم است: (۱) شاخص‌های عملکرد مشخص شده و به گونه‌ای گزارش شود که قابلیت عملیاتی شدن از سوی مدیران بودجه باشد. (۲) دستگاه‌های اجرایی از استقلال بیشتر برخوردار شده به گونه‌ای که قادر باشند بهترین و کاراترین روش ارائه خدمات را تعیین کنند و (۳) تغییرات لازم در عوامل انگیزشی و تنبیهی برای مدیران دستگاه‌های اجرایی پیش‌بینی شود. بودجه‌ریزی بر مبنای عملکرد عوامل «صرفه‌جویی» و «اثربخشی» را ابعاد سنتی بودجه‌ریزی اضافه می‌کند. این نظام بین «کارایی» و «اثربخشی» تمایز قایل می‌شود. در بودجه‌ریزی بر مبنای عملکرد طبقه‌بندی عملیات به گونه‌ای است که هدف‌ها شفاف‌تر بیان شده، ارزیابی بودجه آسان‌تر گردیده و در روش هزینه‌یابی آن ارتباط بین داده و ستاده موردتوجه قرار می‌گیرد.

پس از چند سال ناموفق، از سال ۱۳۷۸ بحث نظام بودجه‌ریزی در سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور با جدیت بیشتری دنبال شد. با اقدام‌های اولیه‌ای که صورت گرفت، براساس مصوبه ستاد اقتصادی دولت قرار شد این اصلاح در دو مرحله انجام گیرد. از سال ۱۳۸۱ تا ۱۳۸۴ اقدام جدی در این زمینه صورت نگرفت. همان‌گونه که از سوی مسئولان سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی عملکرد در سه مرحله شفاف‌سازی، ارتقای بهره‌وری و افزایش اثربخشی انجام گیرد.

باتوجه به اصلاحات انجام شده در مرحله اول بودجه‌ریزی، اصول و مبانی نظام بودجه‌ریزی بر مبنای عملکرد گفته شده، و احکام موضوع مواد ۱۳۸ و ۱۴۴ قانون برنامه چهارم توسعه، اقدام‌های مربوط به مرحله دوم استقرار نظام بودجه‌ریزی بر مبنای عملکرد در چارچوب شش سرفصل کلی انجام گیرد. (کردیچه، ۱۳۹۰)

۳. یافته‌های تحقیق و تجزیه و تحلیل آن‌ها

۳-۱. ویژگی‌های جمعیت‌شناختی

جدول شماره (۱): مدرک تحصیلی

مدرک تحصیلی					
مدیریت مالی	علوم سیاسی	مهندسی	مدیریت دولتی	جامعه‌شناسی	سایر رشته‌ها
۱۲	۴	۳	۵	۳	۳

جدول شماره (۲): مقطع تحصیلی

مقطع تحصیلی			
دکتر	کارشناسی ارشد	کارشناسی	سایر
۵	۱۳	۱۰	۲

جدول شماره (۳): سمت سازمانی

سمت سازمانی				
فرماندهی	مدرس دانشگاه	کارشناس	دارای مسئولیت در بودجه‌ریزی نظامی	سایر
۵	۱۰	۱۰	۲	۳

جدول شماره (۴): سازمان محل کار

سازمان محل کار				
ناجا	نیروی هوایی ارتش ج.ا.ایران	پدافند ارتش ج.ا.ایران	ستاد کل	دانشگاه‌های نظامی
۱۰	۷	۷	۲	۴

۳-۲. مؤلفه‌های بودجه‌نظامی

جدول زیر برگرفته از اطلاعات مربوط به پرسشنامه بوده و از پاسخ‌دهندگان در مورد مؤلفه‌های اثرگذار در بودجه‌نظامی کشور سؤال شده و توسط «آزمون تی مستقل» این پاسخ‌ها که عددی بین ۱ تا ۵ بوده مورد تحلیل قرار گرفته است.

جدول شماره (5): آزمون میانگین مؤلفه‌های بودجه نظامی

تی (T)	سطح معنی داری	اختلاف میانگین	فاصله اطمینان		میانگین نمونه آماری	مطلوب ترین شاخص	مؤلفه‌ها
			پایین	بالا			
۲/۰۴۶	۰/۰۵۰	۰/۱۶۰۶	۰/۰۰۰	۰/۳۲۱	۴/۷۶۶	۴/۶۰۶	هزینه کارکنان
۲/۴۵۰	۰/۰۵۰	۰/۰۲۳۲	۰/۰۰۰۱	۰/۴۶۴۱	۴/۶۰۰	۴/۳۶۸	هزینه عملیات و مأموریت‌ها
۲/۴۵۰	۰/۰۵۰	۰/۲۳۲۰۰	۰/۰۰۰۲	۰/۴۷۴۵	۴/۴۰۰	۴/۱۶۸	تدارک و دستیابی (خرید تجهیزات، تعیین نیازها)
۲/۰۴۷	۰/۰۵۰	۰/۲۵۵۰۰	۰/۰۰۰۴	۰/۵۰۰۹۸	۴/۳۵۲	۴/۲۴۵	سازه‌های نظامی (موارد عمرانی و صنعتی)
۲/۰۴۱	۰/۰۵۰	۰/۱۷۸۶	۰/۰۰۰۵	۰/۳۵۳۷	۴/۲۶۶	۴/۴۸۸	تولید، توسعه، پژوهش، آزمایش و ارزیابی

بودجه نظامی

از جدول بالا با نگاه به مطلوب ترین شاخص و همچنین مقادیر T به دست آمده با سطح معنی داری ۰/۰۵ که از مقدار جدول (۱/۶۴) بیشتر است، بنابراین تفاوت بین مؤلفه‌ها معنی دار بوده و برای هر کدام از عوامل برابر جدول مقیاس تفسیر کیفی مطلوبیت از ۴ به بالا به دست آمده است، یعنی می توان اذعان داشت که عوامل اشاره شده به میزان زیاد در بودجه نظامی کشورهای منتخب اثرگذار هستند.

۳-۲-۱. اولویت بندی مؤلفه‌های بودجه نظامی با استفاده از آزمون فریدمن^۱

جهت تعیین رتبه و اولویت بندی مؤلفه‌های بودجه نظامی نسبت به یکدیگر از آزمون فریدمن استفاده گردید که نتایج آن به شرح جدول شماره (۶) است.

جدول شماره (۶): آزمون میانگین مؤلفه‌های بودجه نظامی

اولویت‌بندی	میانگین رتبه	مؤلفه
۱	۳/۲۸	هزینه کارکنان
۲	۳/۱۹	هزینه عملیات
۳	۳/۰۰	تدارک و دستیابی
۴	۲/۹۱	سازه‌های نظامی
۵	۲/۶۳	توسعه، پژوهش، آزمایش و ارزیابی

به منظور دستیابی به اولویت و رتبه‌بندی مؤلفه‌های بودجه نظامی آزمون فریدمن که به صورت رتبه‌بندی می‌باشد انجام و بالاترین رتبه و پایین‌ترین رتبه در میان هر کدام از مؤلفه‌ها تعیین گردید و می‌توان این گونه استنباط کرد که برای هزینه‌کرد بودجه‌های نظامی اولویت اشاره شده در جدول شماره (۶) می‌بایست مورد نظر قرار گیرند.

۴. نتیجه‌گیری

۴-۱. جمع‌بندی

در پاسخ به سؤال‌های تحقیق باید اشاره کرد همانگونه که جدول شماره (۵) نشان می‌دهد مهم‌ترین مؤلفه‌های بودجه نظامی عبارتند از: هزینه کارکنان، هزینه عملیات و مأموریت‌ها، تدارک و دستیابی (خرید تجهیزات، تعیین نیازها)، سازه‌های نظامی (موارد عمرانی و صنعتی)، تولید، توسعه، پژوهش، آزمایش و ارزیابی. تقویت آمادگی دفاعی نیروهای نظامی کشورها که متکی بر فناوری حیاتی و محوری در بُعد نظامی و غیرنظامی است. چرا که سطح توسعه و فناوری می‌تواند معرف قابلیت دفاعی نیروهای نظامی کشورها در بازدارندگی باشد. از آنجایی که فناوری هوافضا، هوایی، الکترونیک، اطلاعات، زیست‌فناوری (بیوتکنولوژی)، مواد ساختمان نیز از جمله فناوری‌های حیاتی به‌شمار می‌آید، نیروهای نظامی تأکید خود را در برنامه‌های پیش‌بینی شده بر دستیابی و توسعه این فناوری‌ها قرار داده‌اند، هرچند که امکان خرید فناوری و توسعه آن از راه منابع اصلی

به آسانی میسر نیست، اما درپیش گرفتن رویه‌ها و راهکارهای مبتکرانه و خلاقانه و بهره‌گیری از راه‌های میان‌بُر امکان‌دستیابی و ساخت را تا اندازه‌ای امکان‌پذیر ساخته است. نیم‌نگاهی به شتاب فعالیت‌های انجام شده در ده سال گذشته، روند رشد، توسعه و ایجاد فناوری کلیدی در کشورهای جهان برای تأمین قابلیت‌های مؤثر در بازدارندگی در همین راستا ارزیابی می‌شود. نیروهای نظامی با بهره‌گیری از تجربه‌های دفاعی خود موفق به تولید نیازمندی‌های نظامی گردیده‌اند، به گونه‌ای که می‌توان گفت که در قلمروهای موشکی، زره‌پوش، انواع سلاح‌های سبک و سنگین آن‌چنان رشد کرده و به تولید انبوه دست یافته‌اند که هر ساله میلیاردها دلار از راه فروش این تولیدات به صورت ارز وارد کشورهای مربوطه می‌شود.

مسئله هزینه‌های نظامی و بار اقتصادی، سیاسی و اجتماعی آن بر کشور، یکی از جنجالی‌ترین مباحثی است که در میان اندیشمندان علوم اجتماعی جهان معاصر مطرح است. در زمینه ساختار مخارج نظامی و ارتباط متقابل آن با بقیه اقتصاد، اولین چیزی که باید مورد تأکید قرار گیرد این است که به ناچار تقریباً کل هزینه‌های نظامی با بودجه‌های دولتی تأمین می‌شود. اندازه بودجه نظامی و دفاعی، در اصل کلی‌ترین مقیاس واحد منابعی است که مقام‌های سیاسی به نیروی نظامی اختصاص می‌دهند. اندازه بودجه نظامی و دفاعی، در خدمت مشخص کردن اهمیت نسبی به قدرت نظامی در مقایسه با سایر مؤلفه‌های قدرت است و حامل مفهوم کلی توجه به مؤسسه‌های نظامی به مفهوم مطلق آن است. به همین سبب، داده‌ها نشان‌دهنده اندازه بودجه نظامی که به صورت درصدی از کل مخارج عمومی یا درصدی از محصول ناخالص ملی بیان می‌شود، داده‌هایی اساسی هستند ولی افزون‌بر آن، داده‌های کلان یادشده باید از راه تجزیه و تحلیل سرفصل‌های حساب داخل بودجه، موردپالایش قرار گیرند. تهیه بودجه دفاعی برای کلیه کشورها مصالحه‌ای بین منافع آشکار امنیت ملی و هدف‌های آشکار اجتماعی و فرهنگی - ملی است. در تدارک بودجه دفاعی نخستین گام عبارت است از شناسایی منافع و تعهدهای امنیت ملی که تعیین‌کننده نیاز به نیروهای نظامی است. دومین گام که مرتبط با گام اول

است برآورد تهدید آشکار نسبت به منافع و تعهدهای امنیت ملی یک کشور، مقاصد و توانایی‌های دشمنان بالقوه به این منظور مورد ارزیابی قرار می‌گیرد تا تعیین شود چه پیش‌آمده‌ای احتمالی ممکن است نیازمند به‌کارگیری نیروهای مسلح، نه تنها در طول یک سال، بلکه معمولاً در یک دوره بلندمدت پنج‌ساله تا ده‌ساله باشد. در کشورهایمانند آمریکا و انگلیس که نیروها از افراد داوطلب تشکیل می‌شوند، حقوق نظامیان باید در سطحی نگه داشته شود که خدمت نظامی را در مقایسه با مشاغل غیرنظامی جذاب‌تر سازد. در کشورهایمانند آلمان که برای تأمین بخش بزرگی از نیروهای مسلح خود به سربازان وظیفه‌متکی هستند، هزینه کارکنان کمتر است، تخصیص منابع معمولاً از سطح درجه‌داران و افسران شروع می‌شود که نه تنها حقوق‌بگیر هستند، بلکه مزایای زیادی نیز دریافت می‌کنند و در نهایت به بازنشستگی می‌رسد که این نیز بخش زیادی از بودجه‌های دفاعی را تشکیل می‌دهد. بودجه دفاعی، تعیین‌کننده توانایی رزمی واقعی نیروهای نظامی کشور است، زیرا دربردارنده آموزش کارکنان نظامی، سوخت و همه نوع تدارکات، ارتباطات برای فرماندهی و کنترل در کلیه سطوح، نگهداری سامانه‌های تسلیحاتی و قطعات آنها و نگهداری از تأسیسات می‌باشد.

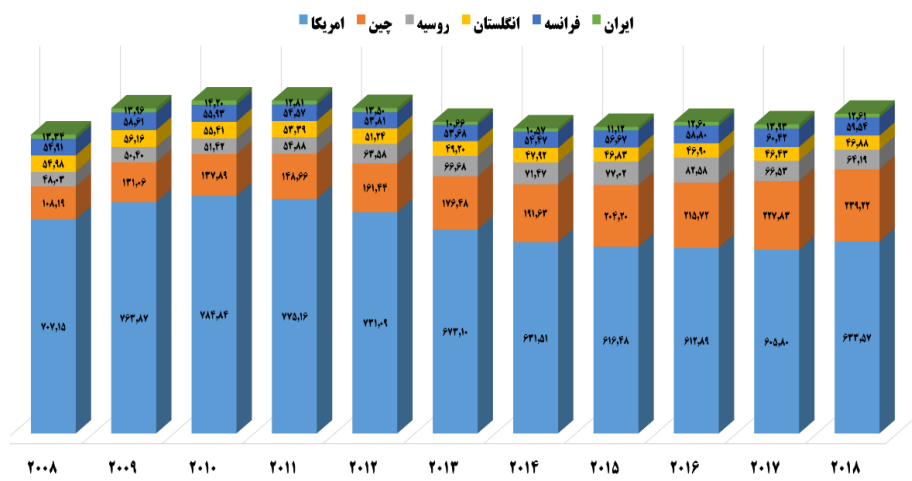
شیشه عمر صنایع نظامی در دنیا به‌ویژه چند کشور از جمله آمریکا، روسیه، فرانسه و انگلیس که عمده تجهیزات و تسلیحات نظامی دنیا را می‌سازند، در دست جنگ‌هایی است که در دنیا اتفاق می‌افتد. آمریکا از بازار اسلحه بیشترین بهره را برده و نه تنها سلاح‌های تولیدشده خود را به کشورهای دیگر می‌فروشد، بلکه ارتش خود را هم به پیشرفته‌ترین سلاح‌های روز دنیا مجهز می‌کند تا بتواند از این قدرت برای اعمال زور استفاده کند. در جدول شماره (۷) میزان بودجه نظامی کشورهای منتخب با میزان بودجه نظامی ایران در طول سال‌های ۲۰۱۸-۲۰۰۸ بر مبنای میلیارد دلار مورد مقایسه قرار گرفته است.^۱

1-<https://www.sipri.org/Military Expenditure Database> contains consistent.

جدول شماره (۷): مقایسه بودجه کشورهای منتخب با ج.ا.ایران

کشور	سال	آمریکا	چین	روسیه	انگلستان	فرانسه	ایران
	۲۰۰۸	۷۰۷/۱۵۱	۱۰۸/۱۸۷	۴۸/۰۳۳	۵۴/۹۸۳	۵۴/۹۰۷	۱۳/۳۴۱
	۲۰۰۹	۷۶۳/۸۷۲	۱۳۱/۰۶۳	۵۰/۳۹۶	۵۶/۱۶۳	۵۸/۶۱۲	۱۳/۹۵۹
	۲۰۱۰	۷۸۴/۸۳۵	۱۳۷/۸۹۰	۵۱/۴۲۰	۵۵/۴۰۷	۵۵/۹۳۲	۱۴/۲۰۴
	۲۰۱۱	۷۷۵/۱۵۶	۱۴۸/۶۵۶	۵۴/۸۷۷	۵۳/۳۸۸	۵۴/۵۶۸	۱۲/۸۰۹
	۲۰۱۲	۷۳۱/۰۸۶	۱۶۱/۴۴۱	۶۳/۵۸۴	۵۱/۲۳۷	۵۳/۸۱۴	۱۳/۴۹۷
	۲۰۱۳	۶۷۳/۱۰۲	۱۷۶/۴۷۶	۶۶/۶۸۲	۴۹/۱۹۹	۵۳/۶۷۹	۱۰/۶۶۱
	۲۰۱۴	۶۳۱/۵۱۳	۱۹۱/۶۲۷	۷۱/۴۶۷	۴۷/۹۲۱	۵۴/۴۷۳	۱۰/۵۷۴
	۲۰۱۵	۶۱۶/۴۸۳	۲۰۴/۲۰۲	۷۷/۰۲۳	۴۶/۸۳۴	۵۶/۶۷۲	۱۱/۱۲۳
	۲۰۱۶	۶۱۲/۸۸۹	۲۱۵/۷۱۸	۸۲/۵۷۶	۴۶/۹۰۳	۵۸/۷۹۵	۱۲/۶۰۴
	۲۰۱۷	۶۰۵/۸۰۳	۲۲۷/۸۲۹	۶۶/۵۲۷	۴۶/۴۳۳	۶۰/۴۱۷	۱۳/۹۳۱
	۲۰۱۸	۶۳۳/۵۶۵	۲۳۹/۲۲۳	۶۴/۱۹۳	۴۶/۸۸۳	۵۹/۵۴۲	۱۲/۶۱۲

مقایسه بودجه نظامی کشورهای منتخب (میلیارد دلار)

نمودار شماره (۱): مقایسه بودجه کشورهای منتخب با ج.ا.ایران

نگاهی به این آمار رسمی، به خوبی نشان می‌دهد که چرا غرب و برخی کشورهای عربی به روش‌های مختلف درصدد ایجاد مانع در پیشرفت نظامی و تخصیص بودجه، نیرو و انجام تحقیقات نظامی در ایران هستند، کشورهایی که بیشترین رشدهای بودجه‌های تخصیص‌یافته به حوزه دفاعی را داشته و هم‌اکنون در رتبه‌های نخست صرف بودجه نظامی برای تولید انواع سلاح و تجهیزات قرار دارند.

بررسی ارقام این جدول که طبق آمار رسمی مؤسسه‌های بین‌المللی است، نشان می‌دهد که کشورهای آمریکا و چین، بیشترین بودجه نظامی جهان را در سال ۲۰۱۸ داشته‌اند به گونه‌ای که «مؤسسه بین‌المللی تحقیقات صلح استکهلم» در گزارشی که در این باره داده، نوشته است: ۳۶ درصد از کل بودجه نظامی جهان، به آمریکا اختصاص دارد.

باید توجه داشت که در مورد بودجه نظامی ایران ارقام صحیحی ارائه نشده است. باتوجه به مصاحبه‌های عمیقی که با خبرگان در این موضوع انجام شده در برخی از سال‌ها ارقام ارائه شده تا ۵۰٪ با واقعیت تفاوت دارد. در سایر سال‌ها نیز اعداد ۲۰ تا ۳۰٪ با واقعیت بودجه نظامی ایران فاصله دارند. این موضوع با بررسی تمام جوانب (حتی نوسان‌های ارز در سال‌های اخیر و هزینه‌های مرتبط با کارکنان بازنشسته) بودجه در نیروهای مسلح توسط مصاحبه‌شوندگان بیان شده است. با بررسی این موضوع می‌شود فهمید که تا چه میزان ارقام ارائه شده در مورد ایران سوگیرانه است.

ولی می‌توان چنین استنباط کرد که کشورهای جهان هزینه‌های فراوانی را صرف تقویت بنیه دفاعی خود می‌کنند و این به معنای آن است که بقیه کشورها از جمله کشورهای غیرهمسو با جریان قدرت در جهان هم برای مصون ماندن از هرگونه تعرض از سوی این کشورها، باید به تقویت بیش از پیش بنیه دفاعی خود بپردازند.

اما ج.ا.ایران برخلاف همه فشارهای سیاسی و اقتصادی و با تأکیدهای مکرر فرمانده کل قوا مبنی بر تقویت بنیه دفاعی کشور، بودجه نظامی روبه‌رشدی تاکنون داشته است اما با این حال، ایران که در میان کشورهای منطقه باتوجه به تهدیدهای دوچندانی از جمله خطر وقوع احتمالی جنگ، حمله‌های تروریستی، اقدام‌های خرابکارانه با مدیریت بیگانگان و

غیره را دارد، هزینه بسیار کمتری به نسبت بسیاری از کشورهای منطقه صرف تقویت حوزه دفاعی خود می‌کند که این نشان می‌دهد تقویت بنیه دفاعی کشور در شرایط حاضر، امری بسیار ضروری است.

همچنین در پاسخ به این سؤال که کدام یک از عوامل اثرگذار بر بودجه نظامی کشورهای منتخب جهان در مقایسه با بودجه نظامی ایران دارای اهمیت بیشتری می‌باشد؟ باید گفت باتوجه به آزمون فریدمن، وضعیت هریک از مؤلفه‌های اثرگذار مطرح شده در بودجه نظامی نشان می‌دهد که مؤلفه هزینه کارکنان و هزینه عملیات بالاترین اولویت در بودجه نظامی را به خود اختصاص داده و نظر پاسخ‌دهندگان در مورد مؤلفه سازه‌های نظامی و توسعه، پژوهش و ارزیابی دارای پایین‌ترین اولویت در بودجه نظامی قرار دارد.

۴-۲. پیشنهادها

۴-۲-۱. پیشنهادهای اجرایی

(۱) به منظور تعیین بودجه نظامی در برنامه پنج‌ساله هفتم و افق چشم‌انداز ۱۴۰۴ به اولویت‌های به دست آمده توجه ویژه شده و راه‌های وصول بودجه موردنظر مشخص و در اختیار کلیه یگان‌های نیروهای مسلح قرار گیرد.

(۲) به سیاست‌ها و اولویت‌های برنامه‌ای تعیین بودجه دفاعی کشور و سازمان‌های نیروهای مسلح توسط ستاد کل نیروهای مسلح در هر سال مالی تأکید دوچندان گردد تا برنامه‌ها و عملیات در نیروهای مسلح براساس آن‌ها تنظیم و اولویت‌بندی گردند.

(۳) نسبت به تهیه و تدوین و اجرای کامل بودجه نظامی کشور در سطح نیروهای مسلح با به‌کارگیری روش‌های علمی بر اساس مفاد بندهای زیر اقدام گردد:

الف. برنامه‌های عملیاتی بودجه‌بندی نیروهای مسلح (بودجه عملیاتی) جهت تحقق هدف‌های دفاعی کشور بازبینی، اصلاح و نهایی شود.

ب) هزینه تمام شده هریک از فعالیت‌های نظامی در سازمان‌های نیروهای مسلح برای دستیابی به هدف‌های تعیین شده محاسبه گردد (با برآورد هزینه واحد در سال اول، از این شاخص می‌توان در برآورد و پیشنهاد بودجه کل هر فعالیت استفاده کرد).

ج) با بازنگری در شیوه‌نامه‌های مالی و تعامل با سازمان برنامه‌بودجه و دیگر دستگاه‌های دولتی و استفاده از تجربه آنان نسبت به پایه‌گذاری نظام جامع بودجه‌بندی عملیاتی بهینه در نیروهای مسلح اقدام گردد.

د) سایر آمارهای استفاده شده توسط یگان‌ها در برآوردهای بودجه نظامی به‌منظور برآورد هزینه کارکنان، هزینه‌های عملیات، سوخت و همه نوع تدارکات، نگهداری سامانه‌های تسلیحاتی و قطعات آن‌ها و نگهداری از تأسیسات و تجهیزات نظامی به‌طور دقیق براساس مصوبه سازمانی، موجودی و نیازمندی‌های واقعی سازمان صورت پذیرد.

۴-۲-۲. پیشنهادهای پژوهشی

(۱) پیشنهاد می‌شود که محققان آتی مقایسه تطبیقی میان بودجه نظامی ج.ا.ایران با برخی کشورهای منطقه به‌منظور تحلیل و شناسایی نقاط مهم بودجه‌ریزی نظامی با توجه به تهدیدهای منطقه‌ای انجام دهند.

(۲) پژوهشگران و محققانی که می‌خواهند در زمینه بودجه‌ریزی در حیطه نظامی مطالعه کنند بهتر است تأکید و نقطه عطف پژوهش خود را بر ارائه الگو و پیاده‌سازی بودجه‌ریزی با رویکرد کاهش هزینه‌ها قرار دهند.

فهرست منابع

الف. منابع فارسی

۱. پناهی، علی (۱۳۸۶)، *بودجه ریزی عملیاتی در نظریه و عمل*، تهران: دفتر مطالعات برنامه و بودجه مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی.
۲. حسینی‌متین، سیدمهدی (۱۳۸۸)، نظام بین‌الملل پس از جنگ سرد و اثرات آن بر سیاست خارجی آمریکا، *فصلنامه بین‌المللی روابط خارجی*، سال اول، شماره سوم.
۳. علوی طبری، سیدحسین (۱۳۸۶)، *اصول تنظیم و کنترل بودجه دولتی*، تهران: دانشگاه الزهرا.
۴. کردبچه، محمد (۱۳۹۰)، بودجه ریزی بر مبنای عملکرد، *مجله برنامه و بودجه*، شماره ۱۰۱.
۵. مشایخی، بیتا؛ عبدزاده کنفی، محمد؛ فرجی، امید (۱۳۹۳) بررسی امکان‌سنجی طراحی و استقرار بودجه ریزی عملیاتی در دانشگاه‌های دولتی ایران مطالعه موردی دانشگاه تهران، *فصلنامه علمی- پژوهشی دانش حسابداری و حسابرسی مدیریت*، سال نهم، شماره ۳.

ب. منابع انگلیسی

1. Aziz, Nusrate and Asadullah, Niaz, (2015), Military Spending, Armed Conflict and Economic Growth in Developing Countries in the Post Cold War Era, *CREDIT Research Paper*, No. 16/03.
2. Conetta, Carl and Knight, Charles, (1997). Post-Cold War US Military Expenditure in the Context of World Spending Trends, *Project on Defense Alternatives*, Retrieved from: <<http://www.comw.org/pda/bmemo10.htm>>
3. Dunne, Paul and Uye, Mehmet, (2002), *Defence Spending and Development*, Department of Economics, British University in Egypt and University of the West of England, pp. 1-19.
4. Nordhaus, William. Oneal, John and Russett, Bruce, (2009), *The Effects of the Security Environment on Military Expenditures: Pooled Analyses of 165 Countries, 1950-2000*, Cowles Foundation for Research in No. 1707, pp. 1-34.
5. Serfati, Claude, (2003), Links between the globalization of capital and militarism, *newsletter attac*, pp. 5-8.